

Od ciljno orientirane sinteze socioloških teorij k procesiranju sinteze socioloških teorij

“Izprva misliš, da si na zelenem travniku bohotne domišljije. Na levi in na desni cveto pisane, zapeljive cvetlice na tenkih stebelcih: teorije. Zdaj pa zdaj odnese katero izmed njih, pa že požene nova; to je čudovito razkošje razlagajočega duha.”

Lewinsohn

Živali od dawnine do današnjih dni

Uvod

Zadnjih dvajset let tega stoletja teče v družboslovni skupnosti polemična razprava o možnosti, ali bi lahko iz celotnega znanja, ki ga premore sociološka znanost, sociologi izdelali sintezo socioloških teorij. Skorajda vsak sociolog, ki kaj da nase, poskuša v spopadu prispevati nekaj idej. Skupna značilnost znanstvene razprave o sintetiziranju družboslovnih teorij je, da ima vsak udeleženec svoje predstave o tem, kako bi do takšne sinteze v družboslovnih znanostih lahko prišlo. Ne samo, da vsak v svojem poskusu poudarja zanj najpomembnejše kriterije, na podlagi katerih bi bilo cilj lahko doseči, ampak hkrati tudi ‘divje’ polemizira in oporeka drugim udeležencem. Nam, ki opazujemo bitko, se vsiljuje misel, da so kljub visoki stopnji konsenza, ki vlada med polemizirajočimi udeleženci glede tega, da je nadvse nujno in tudi mogoče poiskati sintezo, udeleženci nekoliko pozabili na to, kaj sploh iščejo in kakšno ceno bodo morali plačati, da dosežejo cilj.

¹ *Naj omenim le dva primera, kjer bralec lahko vidi, kaj imam v mislih: poskus W. Wallacea, da bi vzpostavil univerzalno matriko socioloških znanosti z delno naslovnitvijo na naravoslovne metode (Wallace, 1988), in učbeniški tekst J. M. Charona, v katerem obravnava za sociologijo ključna vprašanja in teme (Charon, 1998).*

Verjamemo, da v iskanju mislijo nadvse resno. In vendar se pri tem nekoliko pretogo držijo klasičnih predstav akademske kulture in enega njenih ključnih kriterijev: biti vedno znova kritičen do dela kolegov, hkrati pa pri delu izkazati čim višjo stopnjo inovativnosti, je hvalevredna lastnost, ki naj bi vsakogar ponesla na Parnas znanstvenega čaščenja. Toda ne smemo pozabiti, da znanstveni proces ni namenjen iskanju končnih teorij, ampak je prej metodološko urejen proces iskanja odgovorov na vprašanja. Če bi se izrazili v Webrovem jeziku, naj bi šlo pri znanstvenem delu predvsem in sploh za ciljno racionalno delovanje, ne pa za ciljno vrednoto.

Ta esej ima namen opozoriti na to, da se bodo znanstveniki verjetno morali odpovedati sintezi, kot cilju, ter jo zamenjati s sintezo v raziskovalnem procesu. Hkrati pa se bodo morali soočiti z dejstvom, da en sam družboslovni teoretik nikdar ne bo mogel postaviti ustrezne družboslovne teoretske sinteze, ki bi lahko imela v družboslovni znanstveni skupnosti karakter objektivnosti in bi bila sprejeta s konsenzom (vsaj relativnim).

Morda bodo sociologi in drugi družboslovni misleci izkoristili priložnost, ki jim jo ponuja kritičen premislek o možnosti sinteze, in se pri tem naučili nekaj o skupinskem delu od naravoslovnih kolegov, ki jim takšen način dela že dolgo ni več tuj. Edina sinteza, ki bi bila vsaj približno enakovredna ciljni sintezi, je mogoča le kot nekakšna matrika sociološkega znanstvenega jezika, pri uporabi katere se moramo zvedati, da je lahko le metodološki instrument, s katerim si pomagamo pri raziskovanju specifičnih družbenih in kulturnih fenomenov.¹

Narativni evolucionizem

Prve znanstvene razlage o napredovanju družboslovnih teorij lahko najdemo na prelomu iz prve v drugo polovico 19. stoletja, ko so si družboslovne teorije šele začele nabirati zalet za vzpon na znanstveni vrh. Prav gotovo je bila najpomembnejša strategija mišljenja pri pojasnjevanju človeškega delovanja in razumevanja okolice tistega obdobja ideja evolucije, zamisel o postopno usmerjenem linearnem napredovanju od nižje k višji razvojni stopnji. Zanimivo pri zgodbi o vzniku modernega razumevanja pomena in vloge sociološke teorije je, da se je zgodovinsko gledano odvijala v kontekstu dveh družbenih fenomenov, ki jima danes zaradi pomembnega vpliva na vzpon modernih družbenih struktur pripisujemo revolucionarni značaj. V mislih imamo francosko politično revolucijo in industrijsko revolucijo zgodnjega kapitalizma (Giddens, 1982). Kljub temu so se družboslovci tedaj raje zatekali k evolutivnim razlagam družbenih sprememb, ki so v jedru nosile idejo družbenega ravnotežja in postopnih, na konsenzu temelječih sprememb. Morda prav zaradi tega danes za družboslovno, še posebej pa za sociološko

teorijo velja, da v spreminjanju pretežno ni revolucionarna.

Družboslovni znanstveniki so prav tako kot vsi ljudje – ali pa zaradi narave svojega dela še prav posebej močno – dovzetni za duh časa, v katerem živijo, zato nas ne čudi, da so se pri pojasnjevanju sprememb v družboslovnih znanostih zatekali k različnim evolucionističnim analogijam.² Eno prvih je prispeval začetnik sociološke misli, človek, kateremu se imamo sociologi zahvaliti, da se danes veda, ki preučuje družbene strukture in njene procese, imenuje sociologija. August Comte je napredujoče človeško znanje razdelil v tri faze: a) mitološko, b) metafizično in c) pozitivistično (Comte, 1989). Vsaki obliki znanja ustreza tudi zgodovinsko obdobje. Kulminacijo naj bi znanje o/pri človeku doseglo v moderni dobi, ko naj bi znanstvena misel dosegla vrh v pozitivistični znanstveni paradigmi. Vloga in položaj sociološke znanosti v družbi naj bi bili tedaj neprecenljivi. Naloga socialnega inženiringa bi bilo predvidevanje in usmerjanje delovanja celotne družbe. Takšnih razmišljanj o napredovanju družboslovnega znanja je bilo kasneje še veliko. Poleg ideje napredka vsebujejo tudi predstave o družbenem krmiljenju. Do današnjega dne je skoraj vsak sociolog, ki kaj da nase, na svoj specifičen način obdelal idejo napredovanja sociološke znanosti, čeprav ne vedno tako eksplicitno, kakor Comte. Mislim, da lahko brez pretiravanja rečemo, da se ideja napredka še vedno potihem drži družboslovnih teorij.

Evolucija je idealno tipski model razumevanja, spreminjanja, napredovanja družboslovnih teorij. Pobljže si oglejmo, katere so najpomembnejše predpostavke klasičnega razumevanja teorije evolucije. V evoluciji gre za linearno usmerjeni proces, kjer postopoma napredujemo od začetne k naslednji, višji ravni. Pri prehodu se zgodi kvalitativna sprememba v pozitivnem pomenu, zato evolucijo radi izenačujemo z napredkom. Pomembno je tudi poudariti, da v procesu napredovanja nobene stopnje ne moremo preskočiti. Evolucija je v bistvu deterministična. Preneseno v polje družboslovnih teorij, bi lahko rekli, da teorije napredujejo postopno zaradi intelektualnih inovacij, ki jih posamezni sociološki teoretiki prispevajo v zakladnico družbenih teorij. Premik od individualistično fenomenološkega razumevanja osebne zaloge vedenja posameznika kot osrednjega koncepta v fenomenološki sociologiji A. Scutza h konceptu kognitivnih družbenih skupnosti E. Zerubavela bi lahko označili za evolutivni proces. Brez dvoma nam ideje Zerubavela pomagajo, da vidimo nekatere družbene procese v povsem novi luči. In zaradi tega se nam zdi njegovo delo usodno in s tega vidika nujno potrebno za napredovanje primerjalne kulturologije.

Toda morda je to le iluzija, za katero smo še posebej dovzetni, ker sta v našem vrednotnem sistemu kognitivna teorija in fenomenologija opredeljeni pozitivno. Zato posebno vprašanje v delovanju evolucije socioloških teorij predstavlja eshatološkost cilja evolucijskega procesa, h kateremu so usmerjene spremembe.

² Razumevanje pojma evolucije, kakor je prisotno v vsakdanjem življenju in prav pogosto tudi v družboslovnih znanostih, nima prav velike zveze z Darwinovim konceptom razvoja vrst. Družboslovci radi pripisujejo evoluciji intencionalost.

³ V polju družboslovne epistemologije sta najpomembnejši del prispevala P. Feyerabend in T. S. Kuhn. Prvi je spodbijal idejo čistega napredovanja od starih teorij k novim teorijam po poti popolnega nadomeščanja starih z novimi (Feyerabend, 1978). Drugi pa je opozoril na revolucionarno spreminjanje znanstvenih paradigem (Kuhn, 1970).

Ker je izbira cilja vrednotno 'kontaminirana', je evolucija vedno lahko tarča tistih kritikov, ki so pripombe utemeljevali na krepki epistemološki argumentaciji. In čeprav so v drugi polovici tega stoletja kritiki pobili ali pa vsaj v temelju zamajali skoraj vsako predpostavko evolucionizma v družboslovju,³ so kasneje mnogi še naprej trmasto vztrajali pri bolj ali manj predelanih modelih evolucionizma. Zanimivo misel v tej polemiki je prispeval P. Sztompka. Čeprav se zaveda problematičnosti ideje evolucije in s tem tudi napredka, se mu zdi ideja napredka preprosto preveč pomembna, da bi se ji človeštvo lahko odpovedalo (Sztompka, 1993). Toda kaj sploh ostane od evolucionizma v primeru, ko se odpovemo epistemološkim sestavinam. Na žalost nam v rokah ostanejo le še vrednotni cilj. S slednjimi pa so križi in težave prav posebne vrste. Vrednotni kriteriji niso enopomensko določljivi. Na neki povsem trivialni ravni sicer lahko najdemo vrednote, za katere predpostavimo, da so univerzalne, vendar je to res lahko le elementarna raven. Že pri tako enostavnem dejstvu, kot je podaljšanje človekove življenjske dobe, lahko trčimo ob neprehodnost različnosti, kaj šele, če si predstavljamo divje polemizirajočo znanstveno skupnost. Na splošno velja, da ima načeloma lahko vsakdo drugačne predstave glede norm in vrednot. In te praviloma ne izhajajo iz znanosti, ampak jih posameznik prinese s seboj iz primarne socializacije.

Prav pri vprašanju vrednotenja se pojavljajo vzporednice iskanja enotnosti družboslovne teorije z evolucionizmom. Čeprav nobeden od iskalcev sinteze teorij ne poudarja posebej, da pomeni sinteza socioloških teorij v njegovem opusu moment vrednotenja, pa lahko to hitro razberemo iz konteksta razprav. Vzemimo na primer članek Jeffreyja in Giesena Od redukcije k povezavi. Avtorja se ob koncu članka kar dvakrat obrneta na bralca s prošnjo, naj njunega zavzemanja za sintezo socioloških teorij ne vzame za zlonamerno (Jeffrey in Giesen, 1995). Toda v resnici v mislih nimata 'zavzemanja', ampak njuno lastno gotovost, da se mora sociologija resno in nemudoma odločiti za sintetizacijo različnih jezikov, ki jih govorijo različne sociološke teorije. A še posebej bode v oči tale značilnost njune razlage: z dokaj veliko gotovostjo ugotavljata sedanje razmere v sociološki teoriji. Ker k tej oceni dodata še analizo klasikov sociološke teorije, se znajdeti v značilnem modelu vsake evolucionistične teorije: preteklost, sedanjost in prihodnost.

Ideja napredka ostaja danes v delih sociologov še naprej prisotna, čeprav ne več tako izrazito kakor v preteklosti. Le da se avtorji pri tem zamejijo na področje sociologije in ne poskušajo raztegovati pomena sociološkega znanja na občečloveško raven. Prav tako se pri tem dobro zavedajo, da gre za metodologijo, ki je ne velja raztegovati, vsaj ne pretirano, prek lastnih meja. Značilen primer sodobnega razumevanja napredovanja družboslovnega znanja je delo R. Wutnowa Meaning and Moral Order, v katerem avtor na

nekem mestu razlikuje tri zgodovinske faze v razvoju sociološkega preučevanja kulture: a) klasično obdobje (Marx, Weber, Durkheim), b) neoklasično obdobje (Berger, Luckmann, Geertz, Bellah) in c) neostrukturalizem (Douglas, Foucault, Habermas) (Wutnow, 1987). Takšno prikazovanje napredovanja socioloških teorij bi lahko imenovali narativni evolucionizem. Pomen izhaja iz pojasnjevalne vloge: je metodološki pripomoček, s katerim si sociologi pomagajo pri razlagi.

Razlog, zaradi katerega smo se toliko časa zadržali pri razlagi evolucije socioloških teorij, leži v dejstvu, da je sinteza socioloških teorij posebna oblika evolucije družboslovnih teorij. Iz stanja razdrobljenosti posameznih socioloških teorij meri na njihovo skupno enotnost. To je povsem razumljiva želja, če si поблиže ogledate raznovrstnost socioloških teorij in področij, na katerih cveto aplikacije socioloških teorij (glej npr. Smelser, 1994). Vendar so želje eno, realnost pa mnogokrat nekaj povsem drugega, zato bomo sedaj поблиže pogledali, kje prežijo pasti na zagovornike sinteze socioloških teorij.

Protislovje v sintezi

Če se želimo poglobiti v problematiko sinteze socioloških teorij, si moramo najprej odgovoriti na vprašanje: Kaj sploh je sinteza? Zelo enostavno lahko sintezo opredelimo kot posebno obliko združevanja med seboj različnih elementov v neko novo, drugačno, običajno višje vrednoteno obliko. Sinteza poteka od bolj preprostega k mnogo bolj zapleteni strukturi med elementi. Od bolj konkretnega k bolj abstraktnemu. Elementi sinteze so v prvotnem stanju najmanjši delci, zato zanje predpostavimo, da so navznoter nedeljivi. Vsak naš trud, da bi jih zdobili pod težo analize, se odbije od trdne površine. Elementarni delci združevanja so navznoter togi, le navzven omogočajo nekatere povezave z drugimi delci, to deloma izhaja iz lastnosti samih elementarnih delcev. Prava sinteza zahteva od elementov, da se v procesu združevanja med seboj popolnoma zlijejo. Popolno zlivanje elementov pripelje do nove strukture, ko ni mogoče ugotoviti, vsaj ne z enostavnim posegom analitičnega mišljenja, kateri so bili originalni elementi, ki so se v procesu sinteze združili. V nasprotnem primeru bi imeli opraviti le z eklektičnim združevanjem elementov, preprosta vsota elementov pa nam še ne zagotavlja želene kvalitete višje vrste. Le to lahko s seboj prinese le proces sintetičnega združevanja elementov. Eklektično združevanje elementov je lahko le prva stopnja procesa, in kot taka pomeni zgolj 'soočenje' izbranih elementov. Šele nato, ko so elementi sinteze dobro definirani, lahko v naslednjem koraku sinteze resno računamo na zlitje teorijskih elementov.

Ker je naše zanimanje povezano s sintezo socioloških teorij, se moramo najprej vprašati, kateri so osnovni elementi sinteze

⁴ *Mislím, da bi lahko z lučjo pri belem dnevu iskali sociologa, ki še nikdar v akademski karieri ni sodeloval v debati o pomenu klasikov sociološke teorije. J. Alexander navaja enega od zanimivejših razlogov za to, da sociologi vedno znova razpravljajo o praočetih sociološke teorije. Klasične teorije pomenijo skupno zalogo znanja, na podlagi katere lahko sociologi gradijo socialno interakcijo (Alexander, 1996).*

socioloških teorij? Mar so to teorije? Ne, saj vemo, da so sociološke teorije visoko kompleksne strukture. Vsaka sociološka teorija v sebi združuje večje število teoretskih elementov. Seveda pri tem ne gre za poljubno skupaj zmetane sestavine, četudi lahko konstrukcija sociološke teorije do neke mere podleže smiselni izbiri elementov v strokovnem diskurzu sociološke znanstvene skupnosti (glej Weber, 1986). Teoretski elementi so med seboj v smiselnem odnosu, to pomeni, da se raztezajo horizontalno, in tudi vertikalno. Od tod sledi, da vsi elementi teorije niso enako pomembni za samo konstrukcijo teorije. Lahko bi rekli, da so znanstveni pojmi razvrščeni od najpomembnejših, le-ti sestavljajo jedro sociološke teorije, k manj pomembnim znanstvenim pojmom, ki obstajajo na robu znanstvene teorije. Če so prvi za obstoj sociološke teorije nujni, za druge velja, da so do neke mere pogrešljivi in bi posamezna sociološka teorija bolj ali manj dobro shajala tudi brez njih.

Če želimo uspešno opraviti sintezo socioloških teorij, moramo najprej, gledano idealno tipsko, poiskati vse elemente, ki tvorijo posamezne sociološke teorije. Sliši se zelo zapleteno, še posebej, ker vemo, da so lahko družboslovne teorije neznosno komplicirane strukture. In v resnici večji del časa in naporov sociologi pri delu namenjajo prav takšnemu iskanju in prepoznavanju ter interpretiranju elementov različnih socioloških teorij. V sociološki znanstveni skupnosti velja dobro poznavanje in ustrezno referiranje klasikov družboslovne teorije (predvsem Marx, Durkheim, Weber, Simmel, Parsons) za skorajda sveto dejanje (Ritzer, 1992).⁴ Zavoljo tega velja, da so sociološke teorije že dobro urejeni smiselno kognitivni vzorci in strukture in da imajo sociološke teorije običajno jasno predstavljljive cilje, ki se usmerjajo na smiselno pojasnjevanje konkretnih družbenih fenomenov. V vsakem trenutku, ki ga sociolog prebije ob preučevanju predmeta, je (potencialno) soočen s celotno zgodovino razvoja socioloških teorij. Če se izrazim figurativno, mu mora biti zaradi tega zakladnica socioloških teorij na stežaj odprta. Kot sociologu mu ne preostane drugega, kakor da se vedno znova pogloblja v preučevanje različnih teorij ter jih poskuša čim bolj pravilno interpretirati. Za to poskrbi tudi izobraževalni sistem, ki ga 'oskrbi' že za študija z ustreznim kategorialnim aparatom družboslovnih teorij in njihovih interpretacij ter ga hkrati podvrže bolj ali manj strogim kriterijem preverjanja pravilnega razumevanja različnih šol sociološke teorije.

In pri tem bi tudi lahko ostalo, če ne bi teorije podlegale tudi kriterijema resničnost/neresničnost in protislovnost/neprotislovnost. Za neko teorijo lahko rečemo, da ustreza znanstvenemu namenu, če v pozitivnem pomenu ustreza kriterijema. Prvi je kriterij interne konsistentnosti, drugi pa je kriterij eksterne pojasnljivosti. Oglejmo si najprej поблиžje prvi kriterij. Elementi, ki sestavljajo družbeno teorijo, med seboj ne smejo biti protislovnosti. Če je teorija v sebi protislovnost, je nejasna, in če že pride do kontradiktornosti znotraj teorije, se jo

poskuša z ustreznimi metodološkimi prijemi izločiti ali vsaj omejiti in s tem doseči boljše pozicijo za doseganje kriterija zunanje uporabnosti. Višja stopnja jasnosti neke teorije praviloma omogoča enostavnejšo in jasno razlago konkretnega družbenega ali kulturnega fenomena. Enostavnost teorije pa s seboj prinaša visoko stopnjo abstraktnosti. Ker je visoko notranjo neprotislovnost lahko doseči le v primeru, ko se zatečemo v okrilje visoke abstraktnosti, so sociološke teorije same po sebi zelo abstraktne, kar je lepo prikazal v delu že Simmel (1993). Lep primer takšne visoko abstraktne teorije je Giddensov poskus povezave med mikro in makro družbenim nivojem. Ideja, da so pravzaprav posamezniki tisti, ki aktivno konstruirajo družbo, nato pa ta vzvratno deluje na posameznike in jih tako oblikuje (Giddens, 1989), je lepa definicija, ki pa sama na sebi ne prinaša nič novega. Da bi vedeli, kaj natančno je Giddens mislil s tem stavkom, bi morali vzeti v roke še vsaj nekaj njegovih del. Na žalost je posledica visoke stopnje abstraktnosti družbenih teorij izguba uvida v realnost.⁵

Vendar je visoka abstraktnost teorij le ena od možnih strategij zoper interno nekonsistentnost. Druga možnost je priznanje notranje protislovnosti kot enega ključnih elementov v konstruiranju družbenih teorij. Priznajmo, da je svet, ki ga preučujemo, protisloven, zato je protislovnost tudi teorija. Potemtakem lahko brez tveganja stlačimo pod dežnik enotne teorije celo množstvo idej, in če se kje pojavi interna nekonsistentnost, se lahko vedno izgovorimo na naravno protislovnost. Takšnim teorijam bomo rekli požrešne teorije, saj leži razlog za notranjo protislovnost v njihovi požrešnosti, ker želi na vsak način pojasniti čim širše polje družbe ali kulture. Poglavitna težava, ki 'zraste' iz požrešnosti socioloških teorij, pa je tale: zaradi protislovnosti teorije je takšno družboslovno teorijo težje operacionalizirati v konkretnem družbenem ali kulturnem fenomenu. Na robovih protislovnosti požrešne teorije izgubljajo stik z realnim svetom (teorije migetljajo). Primer takšne teorije je Luhmannova sistemska teorija (glej Luhmann, 1991a, 1991b).

Pri družbeni teoriji, za katero menimo, da ne pojasnjuje ustrezno nekega izbranega družbenega fenomena, pa čeprav je notranje racionalno-logično neprotislovnost, lahko izbiramo med dvema skrajnostma. Lahko jo zamenjamo z drugo teorijo, za katero se izkaže, da izbrani družbeni fenomen pojasnjuje bolje. Lahko pa jo popravimo v elementih, ki onemogočajo vpogled v izbrani družbeni fenomen. Slednja možnost pride v poštev predvsem takrat, kadar nimamo na voljo nobene teorije, ki bi boljše osvetlila naš opazovani družbeni fenomen. Na voljo imamo dve poti. Sociologi se radi odločajo za popravljanje teorije na njenem robu. S tem ne posežejo bistveno v samo jedro družboslovne teorije in spremembe ne morejo resno ogroziti njenega obstoja. Zaradi neke posebne 'sentimentalne' privrženosti se le redko kdaj odločijo za ostre posege, saj bi s tem ogrozili obstoj same teorije. V tem primeru se raje zatečejo k uporabi druge teorije.

⁵ Znanstvena teorija je redukcija kompleksnosti zunanjega sveta, v zameno za znanje pač izgubimo nekaj realnosti.

Teorija, ki kaj da nase, je zaradi kriterijev interne konsistentnosti in eksterne pojasnljivosti značilno drugačna od drugih socioloških teorij. Če ni, potem ne upravičuje svojega obstoja. Specifičnost družbene teorije pa se pri združevanju lahko izkaže tudi kot negativna lastnost. Vprašanje, na katerega mora odgovoriti vsakdo, ki hoče doseči dobro sintezo družbenih teorij, je, kako naj brez težav kvalitetno združimo nekaj, kar je pravzaprav narejeno po principu nezdržljivosti? Odgovor na to vprašanje je lahko samo eden. Zelo težko. Če pa nam že uspe nekako zmašiti skupaj dve različni teoriji, in to je pravzaprav še najmanjši problem, ker lahko to storimo tudi na silo po poti eklekticizma, potem tega vsekakor ne moremo storiti brez negativnih stranskih učinkov. Le ti s seboj prinašajo tudi velike teoretske stroške. Ali se bomo zaradi tega odpovedali sintezi, pa je že drugo vprašanje. Slabost združevanja socioloških teorij nam napoveduje, da se bomo morali idealno tipskemu razumevanju sinteze teorij odpovedati. Zdi se nam nemogoče, da bi se dve teoriji, ki se imata za svoj obstoj zahvaliti principu različnosti, združili v skupno zlitje enotnosti zaradi pravila, ki ga bomo na tem mestu prvič imenovali protislovje v sintezi.

Vztrajamo še malo na predpostavki, da je sinteza socioloških teorij možna. Ugotovili smo, da moramo, preden se kakorkoli lotimo sinteze socioloških teorij, res dodobra spoznati vse elemente, iz katerih so teorije, kandidatke za sintezo, sestavljene: to je izredno težko. Ne samo zavoljo izredne kompleksnosti socioloških teorij, ampak tudi zato, ker se jih v procesu interpretacije sociološko misleči posameznik loteva po svoje in to nemudoma vpliva na njegovo razumevanje socioloških teorij. Poznati moramo njihove predpostavke, vedeti, kateri elementi sestavljajo jedro teorij in kateri njihovo periferijo, dobro poznati, katere družbene fenomene pojasnijo dobro in katere slabo. Potem imamo na voljo tri možne poti soočenja sintetizirajočih teorij.

Najprej si oglejmo primer, kjer sta si teoriji, namenjeni sintezi, v elementih, ki ju sestavljajo, popolnoma različni. Gre za dve povsem različni teoriji, ki si med seboj ne delita niti elementov, ki jih vsebujeta periferiji. Teoriji sta idealni za sintezo, saj ustrezata principu protislovja v sintezi, hkrati sta tudi notranje neprotislovni. Naš naslednji primer se tiče dveh ali več teorij, ki se stikata ali v celoti pokrivata na področju periferij. V tem primeru gre verjetno le za poseben primer prejšnje situacije. Dobro sintezo lahko izvedemo v periferiji obeh teorij, kako kvalitetna pa je, je odvisno od stopnje prekrivanja periferij teorij. Toda ker v tem primeru pravzaprav sestavljamo nekaj, kar je že po definiciji enako, je sinteza periferij družboslovnih teorij trivialna. Posebna lastnost periferije socioloških teorij je v tem, da sprememba v njih povzroči minimalne spremembe v samem jedru sociološke teorije. Tako bi nam uspešna sinteza nemara ne dala nobenega rezultata zunaj periferije, združevanje jeder pa bi ostalo še naprej problematično. Tretja možnost govori o tem, kaj se zgodi, če

neka teorija vsebuje, pa čeprav le v periferiji, celotno drugo teorijo. V tem primeru lahko sintezo izvedemo idealno, ker so elementi ene teorije že vsebovani v drugi. Toda ker primer ne zadošča kriteriju protislovja v sintezi, imamo pravzaprav opraviti z navadno redukcijo in s prikrito sintezo.

⁶ Nepripravljenost, v kateri se je znašla večina sociologov ob velikih družbenih spremembah na vzhodu Evrope, bi nam morala biti v poduk.

Empirija kot vzrok sinteze socioloških teorij

Ob vseh razpravah o nujnosti sinteze socioloških teorij pa začuda ostaja ena od možnih razsežnosti povsem v ozadju. Vprašati bi se morali, zakaj sploh potrebujemo enotno sociološko teorijo, oziroma ali nam slednja sploh lahko kako koristi? Ali bo sociološka teorija zaradi tega lažje napredovala in ali se bo razlaga empiričnih družbenih fenomenov izboljšala. Lahko razumemo zagovornike in njihovo vztrajanje pri pozitivnih aspektih sinteze. Težko si predstavljamo, da bi bil kdo pripravljen resno zagovarjati znanstveni projekt, čeprav bi vedel, da bo rezultat na koncu klavrn. Vendar bi se pri tem vendarle morali zavedati, da pravzaprav ne vemo natančno, kakšen bo rezultat sinteze družboslovnih teorij. Prihodnost lahko samo slutimo.⁶ Zavedati bi se morali, da znanost praviloma vedno zaostaja za predmetom preučevanja. In v resnici avtorji, ki obravnavajo omenjeno tematiko, zelo slabo artikulirajo stranske učinke takšnega poenotenja sociološke znanosti. Običajno imajo pred očmi le prednosti.

Odkar nekoliko spremljam dogajanja v zvezi z razvojem metodologije v socioloških teorijah, sem opazil zanimivo podrobnost, ki se mi zdi čedalje pomembnejša. Najlepše jo je izrazil Neil J. Smelser v knjigi *Sociology*. Trdi namreč, da razmerje med teorijami in dejansko rabo teh teorij pri raziskovanju družbenih fenomenov kaže na prav poseben pojav, ki bi ga lahko imenovali empirična sinteza. Sociologi se pri teoretičnem delu radi nagibajo k zagovarjanju ene same teorije, medtem ko na druge teorije gledajo z manjšim ali večjim nezaupanjem. Zakaj je tako, ni mogoče pojasniti le z znanstvenimi mehanizmi argumentiranja, ampak gre vsekakor deloma tudi za vrednotno pristranost, ki nič hudega sluteč izhaja iz biografije vsakega posameznega sociologa. In pričakovali bi, da se bo večina teoretikov, ki se zaradi tega ali onega razloga spustijo na realna tla empiričnega raziskovanja, tja, kjer se družbena struktura dejansko odvija, še naprej držala priljubljene teorije. Toda ne, zgodi se ravno nasprotno. Tisti trenutek, ko se spustijo na realna tla družboslovnega raziskovanja, so se za potrebe dobre pojasnitve konkretnega sociološkega fenomena pripravljani odpovedati 'čistosti' lastne teoretske misli (Smelser, 1994), zatečejo se k bolj pragmatični uporabi teorij. Pri tem jim je važno predvsem to, da dobro pojasnijo konkreten družbeni fenomen.

Že vidim, kako se zagovornikom enotnosti socioloških teorij zasvetijo oči, ko opazijo zelo nazoren primer uporabe sinteze

⁷ Ne morem si kaj, da ne bi na tem mestu opozoril na eno od misli G. Myrdala. Trdi, da se struktura mišljenja družboslovnega raziskovalca razlikuje od strukture mišljenja običajnega človeka le v toliko, da je družboslovec opremljen in usposobljen uporabljati znanstvene metode (Myrdal 1972). Moja edina pripomba na njegovo razmišljanje bi bila naslednja: družboslovec je lahko opremljen z metodološkim arzenalom, ni pa nujno. Lahko se celo do neke mere zavestno odpove metodam (glej Feyerabend 1978).

sociološke teorije. Predstavljajo si, da bi lahko pomagali vsem tistim sociologom, ki se lotevajo empiričnih raziskav, in jim priskrbeli univerzalno orodje za pojasnjevanje družbenih fenomenov. Če bi slednje zanimal določen pojav, bi enostavno segli po enotni teoriji in jo napeli prek okvira izbranega fenomena, pa bi si s tem prihranili veliko truda pri izbiri ustreznih teorij. Hkrati pa bi jih še odrešili 'negativne metode', ki jo pri tem uporabljajo. Kaj natančno smo mislili s pojmom 'negativna metoda'? Pri negativni metodi ne gre nujno za eklekticizem družboslovnih teorij. Gre prej za to, da se pri aplikaciji socioloških teorij na konkreten družbeni fenomen preprosto izbere šopek teorij, od katerih vsaka pojasni del fenomena. Sploh ni nujno, da jih poskušamo med seboj teoretsko povezati. Socialni 'praktik' se lahko pri delu zanaša na lastno intuicijo in zaupa svojim izkustvom glede omenjenega družbenega fenomena.⁷

Plemenita gesta, ni kaj. Le da ima manjšo 'razpoko', skozi katero plemenitost odteka. Namreč ni nujno, da je metoda z vseh vetrov zbranih različnih teorij slaba metoda. Včasih moramo pri raziskovanju nekega družbenega ali kulturnega fenomena reagirati zelo hitro, sicer nam lahko pojav spolzi med prsti. Zgodi se, da enostavno nimamo dovolj časa, da bi izdelali nov homogen metodološki okvir, v katerem bi potekalo raziskovanje. V sili so dobre tudi ad hoc teorije in ad hoc metodologija. Nobenega posebnega razloga sicer ni, da ne bi porabili kakega že pripravljenega metodološkega okvira, a če je poglavitni razlog za eksterno sintezo nova družbena realnost, je verjetnost, da bo metodološki model popolnoma ustrezal, majhna. Osebnostno menim, da se raziskovalec z dolgoletnimi izkušnjami na specifičnem področju empiričnega raziskovanja morda ne bi zatekel k teoretski sintezi, ampak bi si s pomočjo lastnih izkušenj pomagal kar sam.

Sklep

Kaj lahko na koncu sklenemo iz teh nekaj pripomb na možnosti sinteze socioloških teorij? Zlahka lahko pritegnemo A. Giddensu, ki se izraža o bodočnosti sociološke znanosti v značilnem ambivalentnem slogu. Na eni strani sociologija teži k sintetizaciji kategorialnega aparata. V bodočnosti lahko pričakujemo vedno nove zamisli, kako doseči takšno poenotenje. In vendarle si moramo, hote ali ne, priznati, da bo sociologija vedno ena od tistih znanstvenih disciplin, katere spoji bodo nenehno pokali po šivih. Ne glede na to, kako širok okvir ji bomo poskušali nataktniti, vedno ji bo preozek (Giddens, 1993).

Sinteza družboslovnih teorij: da ali ne? Mislim, da je odgovor na takšno vprašanje zelo preprost. Seveda jo potrebujemo, le da ne neke končne. Sinteza socioloških teorij mora postati proces v znanstveni skupnosti. Zaradi tega smo lahko hvaležni teoretikom, ki so se pred dvema desetletjema začeli ukvarjati s tem vprašanjem, saj

so s tem odprli novo področje družboslovnega premisleka. Vendar se bodo morali zavedati, da pravi razlogi za sintezo socioloških teorij ne ležijo v naročju teorije, ampak jih moramo vedno znova iskati v povezavi med teorijo in empirično stvarnostjo. Na drugi strani se bodo morali sociologi, ki se lotevajo predvsem empiričnega raziskovanja, ozirati na delo kolegov, ki bodo poskrbeli, da bo sinteza socioloških teorij lahko upravičevala svoj obstoj tudi na ravni teorije.

LITERATURA:

- ALEXANDER, Jeffrey C. (1996): "The Centrality of the Classics". V: *Social Theory & Sociology*, ur. S. P. Turner, 21–38. Cambridge: Blackwell.
- ALEXANDER, Jeffrey C., in Bernhard GIESEN (1996): "Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi". V: *Kompendij socioloških teorij*, ur. F. Adam, 271–292. Ljubljana: ŠOU.
- CHARON, Joel M. (1998): *Ten Questions: A Sociological Perspective*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- COMTE, Auguste (1989): *Kurs pozitivne filozofije*. Nikšič: Univerzitetna riječ.
- FEYERABEND, Paul (1978): *Against Method*. London: Redwood Burn Limited.
- GIDDENS, Anthony (1982): *Sociology: A Brief but Critical Introduction*. London: Macmillan.
- GIDDENS, Anthony (1989): *Nova pravila sociološke metode*. *Studia Humanitatis*, FF-ŠKUC, Ljubljana.
- GIDDENS, Anthony (1993): *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- KUHN, Thomas S. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- LEWINSOHN, Richard (1956): *Živali od davnine do današnjih dni*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- LUHMANN, Niklas (1991a): "Avtopoezis socialnih sistemov". *Časopis za kritiko znanosti*, 140–141, 9–20.
- LUHMANN, Niklas (1991b): "Pojem družbe". *Teorija in praksa*, 28, 10–11, 1175–1185.
- MYRDAL, G. (1972): "Objektivnost v družboslovnem raziskovanju". *Teorija in praksa*, 3, 448–459.
- RITZER, George (1992): *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill, Inc..
- SIMMEL, Georg (1993): *Temeljna vprašanja sociologije*. Ljubljana: *Studia Humanitatis*, ŠKUC-FF.
- SMELSER, Neil J. (1994): *Sociology*. Oxford: Blackwell.
- SZTOMPKA, Piotr (1993): *Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell.
- WALLACE, Walter L. (1988): "Toward a Disciplinary Matrix in Sociology". V: Neil J. Spencer: *Handbook of Sociology*, 23–76. Sage Publications, Newbury Park.
- WEBER, Max (1986): "Smisao 'vrijednosne neutralnosti' socioloških i ekonomskih znanosti". V: *Metodologija društvenih nauka*, ur. A. Marušić, 253–282. Zagreb: Globus.
- WUTNOW, Robert (1987): *Meaning and Moral Order*. University of California Press.